

ISSN (Print) 2616-6887
ISSN (Online) 2617-605X

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің

ХАБАРШЫСЫ ВЕСТНИК BULLETIN

Евразийского национального
университета имени Л.Н. Гумилева

of L.N. Gumilyov
Eurasian National University

САЯСИ ҒЫЛЫМДАР. АЙМАҚТАНУ.
ШЫҒЫСТАНУ. ТҮРКІТАНУ сериясы
POLITICAL SCIENCE. REGIONAL STUDIES.
ORIENTAL STUDIES. TURKOLOGY Series
Серия ПОЛИТИЧЕСКИЕ НАУКИ. РЕГИОНОВЕДЕНИЕ.
ВОСТОКОВЕДЕНИЕ. ТЮРКОЛОГИЯ

№ 1(142)/2023

1995 жылдан бастап шығады

Founded in 1995

Издается с 1995 года

Жылына 4 рет шығады

Published 4 times a year

Выходит 4 раза в год

Астана, 2023

Astana, 2023

Бас редакторы: **Нургазина Р.А.**
с.ғ.д., проф., Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ, Астана, Қазақстан (саяси ғылымдар)

Бас редактордың орынбасары **Нечаева Е.Д.**, с.ғ.к., проф., Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ, Астана,
Қазақстан (саяси ғылымдар)
Бас редактордың орынбасары **Медеубаева Ж.М.**, Ph.D., т.ғ.к., доцент, Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ, Астана,
Қазақстан (саяси ғылымдар)

Редакция алқасы

Абжапшарова Б.Ж. т.ғ.д., Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ, Астана, Қазақстан (шығыстану)
Азмуханова А.М. т.ғ.к., Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ, Астана, Қазақстан (шығыстану)
Әлиева С.К. т.ғ.к., проф., Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ, Астана, Қазақстан (саяси ғылымдар)
Борисов Н.А. с.ғ.д., Ресей мемлекеттік гуманитарлық университетінің теориялық және қолданбалы саясаттану кафедрасының меңгерушісі, Мәскеу, Ресей (саяси ғылымдар)
Бюлегенова Б.Б. с.ғ.к., доцент, Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ, Астана, Қазақстан (саяси ғылымдар)
Галимуллина А. Ф. ф.ғ.д., доцент, Қазан федералды университеті, Қазан, Татарстан Республикасы, Ресей Федерациясы (түркітану)
Дегтярев Д.А. с.ғ.д., э.ғ.к., профессор, РУДН, МГИМО СИМ, Спбму, Мәскеу, Санкт-Петербург, Ресей (саяси ғылымдар)
Джубатова Б.Н. ф.ғ.д., проф., әл-Фараби атындағы ҚазҰУ, Алматы, Қазақстан (шығыстану)
Дюсембекова М.К. с.ғ.к., доцент, Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ, Астана, Қазақстан (саяси ғылымдар)
Ескеева М.К. ф.ғ.д., проф., Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ, Астана, Қазақстан (түркітану)
Курылев К.П. т.ғ.д., проф., Ресей Халықтар Достығы Университеті (РУДН), Мәскеу, Ресей (саяси ғылымдар)
Ланко Д.А. с.ғ.к., доцент, Санкт-Петербург мемлекеттік университеті, Санкт-Петербург, Ресей (саяси ғылымдар)
Невская И.А. ф.ғ.к., проф., Гете атындағы университет, Франкфурт-на-Майне, Германия (түркітану)
Нұрбаев Ж.Е. т.ғ.к., Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ, Астана, Қазақстан (аймақтану)
Оспанова А.Н. Ph.D., доцент, Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ, Астана, Қазақстан (аймақтану)
Рыстина И.С. Ph.D., Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ, Астана, Қазақстан (саяси ғылымдар)
Смагулова Г.М. т.ғ. к., доцент, Академик Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университеті, Қарағанды, Қазақстан (саяси ғылымдар)
Стамбулов С.Б. Ph.D. доцент, Академик Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университеті, Қарағанды, Қазақстан (аймақтану)
Сыздыкова Ж.С. т.ғ.д., проф., М.В. Ломоносов атындағы Мәскеу мемлекеттік университеті, Мәскеу, Ресей (аймақтану)
Тектігүл Ж.О. ф.ғ.д., Қ.Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік университеті, Ақтөбе, Қазақстан (түркітану)
Троцкий Е.Ф. т.ғ.д., проф., Томск мемлекеттік университеті, Томск, Ресей (аймақтану)
Тыбыкова Л.Н. ф.ғ.к., проф., Горно-Алтай мемлекеттік университеті, Горно-Алтайск, Ресей (аймақтану)
Уяма Томохико т.ғ.д., проф., Хоккайдо университеті, Саппоро, Жапония (шығыстану)
Шаймердинова Н.Г. ф.ғ.д., проф., Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ, Астана, Қазақстан (түркітану)
Юсупова А.Ш. ф.ғ.д., проф., Қазан мемлекеттік университеті, Қазан, Ресей (шығыстану)

Редакцияның мекенжайы: 010008, Қазақстан, Астана қ., Сәтпаев к-сі, 2, 402 б.

Тел.: +7(7172) 709-500 (ішкі 31-410)

E-mail: vest_polit@enu.kz, web-site: <http://bulpolit.enu.kz/>

Жауапты хатшы: Тұбышева А.А.

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің хабаршысы. САЯСИ ҒЫЛЫМДАР. АЙМАҚТАНУ. ШЫҒЫСТАНУ. ТҮРКІТАНУ сериясы

Меншіктенуші: «Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті» КЕАҚ

Қазақстан Республикасы Ақпарат және қоғамдық даму министрлігімен тіркелген. 24.02.2021 ж. № KZ05VPY00032822 - қайта есепке қою туралы куәлігі

Ашық қолданудағы электрондық нұсқа: <http://bulpolit.enu.kz> Мерзімділігі: жылына 4 рет. Тиражы: 20 дана

Типографияның мекенжайы: 010008, Қазақстан, Астана қ., Қажымұқан к-сі, 13/1, тел.: +7(7172)709-500 (ішкі 31-410)

© Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті

Editor-in-Chief: **Roza Nurtazina**

Doctor of Political Sciences, Prof., L.N.Gumilyov ENU, Astana, Kazakhstan (political science)

Deputy Editor-in-Chief: **Yelena Nechayeva**, *Can. of Political Sci., Prof., L.N.Gumilyov ENU, Astana, Kazakhstan (political science)*
Deputy Editor-in-Chief: **Zh anar Medeubaeva**, *Ph.D., Can. of Historical Sci., Assoc.Prof., L.N.Gumilyov ENU, Astana, Kazakhstan (political science)*

Editorial board

- Abzhapparova B.Zh.** Doctor of Historical Sci., L.N. Gumilyov ENU, Astana, Kazakhstan (oriental studies)
Azmukhanova A.M. Can. of Historical Sci., L.N. Gumilyov ENU, Astana, Kazakhstan (oriental studies)
Aliyeva S.K. Can. of Historical Sci., Prof., L.N. Gumilyov ENU, Astana, Kazakhstan (political sciences)
Borisov N.A. Doctor of Political Sci., Head of the Department of Theoretical and Applied Political Science, Russian State University for the Humanities, Moscow, Russia (political sciences)
Byulegenova B. B. Candidate of Political Sci., Associate Professor, L.N. Gumilyov ENU, Astana, Kazakhstan (political sciences)
Galimullina A.F. Doctor of Philosophy, Associate Professor, Kazan (Volga Region) Federal University, Kazan, Republic of Tatarstan, Russian Federation (turkology).
Degtyarev D.A. Doctor of Political Science, Candidate of Economic Sciences, Professor, RUDN, MGIMO MFA, St. Petersburg State University, Moscow, St. Petersburg, Russia (political sciences)
Dzhubatova B.N. Doctor of Philosophy, Professor, Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan (**oriental studies**)
Dyusembekova M.K. Can. of Political Sci., Associate Professor, L.N. Gumilyov ENU, Astana, Kazakhstan (political sciences)
Eskeyeva M.K. Doctor of Philosophy, Professor, L.N. Gumilyov ENU, Astana, Kazakhstan (turkology)
Kurylev K.P. Doctor of History, Professor, RUDN, Moscow, Russia (political sciences)
Lanko D.A. Candidate of Political Sciences, Associate Professor, Saint Petersburg State University, Saint Petersburg, Russia (political sciences)
Nevskaya I.A. Ph.D., Goethe University, Frankfurt-am-Maine, Germany (turkology)
Nurbaev Zh.E. Candidate of Historical Sciences, L. N. Gumilyov ENU, Astana, Kazakhstan (regional studies)
Ospanova A.N. Ph.D., Associate Professor, L.N. Gumilyov ENU, Astana, Kazakhstan (regional studies)
Rystina I.S. Ph.D., L.N. Gumilyov ENU, Nur-Sultan, Kazakhstan (political science)
Smagulova G.M. Candidate of Historical Sciences, Associate Professor, E.A. Buketov Karaganda State University, Karaganda, Kazakhstan (political Science)
Stambulov S.B. Ph.D., Associate Professor, E.A. Buketov Karaganda State University, Karaganda, Kazakhstan (regional studies)
Syzdykova Zh. S. Ph.D., Professor, Lomonosov Moscow State University, Moscow, Russia (regional studies)
Tektigul J.O. Doctor of Philosophy, K. Zhubanov Aktobe Regional University, Aktobe, Kazakhstan (turkology)
Trotsky E.F. Doctor of Historical Sciences, Professor, Tomsk State University, Tomsk, Russia (regional studies)
Tybykova L.N. Candidate of Philosophy, Professor, Gorno-Altai State University, Gorno-Altai, Russia (regional studies)
Uyama Tomohiko Doctor of Historical Sciences, Professor, Hokkaido University, Sapporo, Japan (oriental Studies)
Shaimerdinova N.G. Doctor of Philosophy, Professor, L.N. Gumilyov ENU, Astana, Kazakhstan (turkology)
Yusupova A.Sh. Doctor of Philosophy, Professor, Kazan State University, Kazan, Russia (oriental Studies)

Editorial address: 2, Satpayev str., of. 402, Astana city, Kazakhstan, 010008.

Tel.: +7(7172) 709-500 (ext. 31-410). E-mail: vest_polit@enu.kz, web-site: <http://bulpolit.enu.kz>

Responsible secretary: A.A. Tubysheva

Bulletin of the L.N.Gumilyov Eurasian National University POLITICAL SCIENCE. REGIONAL STUDIES. ORIENTAL STUDIES. TURKOLOGY Series

Owner: Non-profit joint-stock company «L.N.Gumilyov Eurasian National University»

Registered by the Ministry of Information and Social Development of the Republic of Kazakhstan. Rediscount certificate No. KZ05VPY00032822 dated 24.02. 2021

Available at: <http://bulpolit.enu.kz> Periodicity: 4 times a year. Circulation: 20 copies

Address of printing house: 13/1 Kazhimukan str., Astana, Kazakhstan 010008; tel.: +7(7172) 709-500 (ext.31-410)

Главный редактор: **Нуртазина Р.А.**
д.полит.н., проф., ЕНУ им. Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан (полит. науки)

Зам. главного редактора: **Нечаева Е.Л.**, *к.полит.н., проф., ЕНУ им. Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан (полит. науки)*

Зам. главного редактора: **Медеубаева Ж.М.**, *Ph.D., к.и.н., доцент, ЕНУ им. Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан (полит.науки)*

Редакционная коллегия

Абжаппарова Б.Ж.	<i>д.и.н., ЕНУ им. Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан (востоковедение)</i>
Азмуханова А.М.	<i>к.и.н., ЕНУ им. Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан (востоковедение)</i>
Алиева С.К.	<i>к.и.н., проф., ЕНУ им. Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан (полит.науки)</i>
Борисов Н.А.	<i>д.п.н., заведующий кафедрой теоретической и прикладной политологии Российский государственный гуманитарный университет России, Москва, Россия (полит. науки)</i>
Бюлегенова Б.Б.	<i>к.п.н., доцент, ЕНУ им. Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан (полит.науки)</i>
Галимуллина А.Ф.	<i>д. ф. н., доцент. ФГАОУ ВО «Казанский (Приволжский) федеральный университет», Казань, Республика Татарстан, Российская Федерация (тюркология)</i>
Дегтярев Д.А.	<i>д.п.н., к.э.н., проф., РУДН,МГИМО МИД, СПбГУ, Москва, Санкт-Петербург, Россия (полит.науки)</i>
Джубатова Б.Н.	<i>д.ф.н., проф., КазНУ им. аль-Фараби, Алматы, Казахстан (востоковедение)</i>
Ескеева М.К.	<i>д.ф.н., проф., ЕНУ им. Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан (тюркология)</i>
Курылев К.П.	<i>д.и.н., проф., РУДН, Москва, Россия (полит.науки)</i>
Ланко Д.А.	<i>к.п.н., доцент, Санкт-Петербургский гос.университет, Санкт-Петербург, Россия (полит.науки)</i>
Невская И.А.	<i>Ph.D., Гете Университет, Франкфурт-на-Майне, Германия (тюркология)</i>
Нурбаев Ж.Е.	<i>к.и.н., ЕНУ им. Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан (регионоведение)</i>
Оспанова А.Н.	<i>Ph.D., доцент, ЕНУ им. Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан (регионоведение)</i>
Рыстина И.С.	<i>Ph.D., ЕНУ им. Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан (полит.науки)</i>
Смагулова Г.М.	<i>к.и.н., доцент КарГУ им. Е.А. Букетова, Караганда, Казахстан (полит.науки)</i>
Стамбулов С.Б.	<i>Ph.D., доцент КарГУ им. Е.А. Букетова, Караганда, Казахстан (регионоведение)</i>
Сыздыкова Ж.С.	<i>д.и.н., проф., МГУ имени М.В. Ломоносова, Москва, Россия (регионоведение)</i>
Тектигул Ж.О.	<i>д. ф.н., Актюбинский региональный университет им. К. Жубанова, Актюбе, Казахстан (тюркология)</i>
Троцкий Е.Ф.	<i>д.и.н., проф., Томский государственный университет, Томск, Россия (регионоведение)</i>
Тыбыкова Л.Н.	<i>к.ф.н., проф., Горно-Алтайский государственный университет, Горно-Алтайск, Россия (регионоведение)</i>
Уяма Томохико	<i>д.и.н., проф., Университет Хоккайдо, Саппоро, Япония (востоковедение)</i>
Шаймердинова Н.Г.	<i>д.ф.н., проф., ЕНУ им. Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан (тюркология)</i>
Юсупова А.Ш.	<i>д.ф.н., проф., Казанский государственный университет, Казань, Россия (востоковедение)</i>

Адрес редакции: 010008, Казахстан, г. Астана, ул. Сатпаева, 2, каб. 402 Тел.: +7(7172) 709-500 (вн. 31-410)

E-mail: vest_polit@enu.kz, web-site: <http://bulpolit.enu.kz/>

Ответственный секретарь: *Тубышева А.А.*

Вестник Евразийского национального университета имени Л.Н. Гумилева. Серия: ПОЛИТИЧЕСКИЕ НАУКИ. РЕГИОНОВЕДЕНИЕ. ВОСТОКОВЕДЕНИЕ. ТЮРКОЛОГИЯ

Собственник: НАО «Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева». Зарегистрировано Министерством информации и общественного развития Республики Казахстан. Свидетельство о постановке на переучет № KZ05VPY00032822 от 24.02.2021 г.

Электронная версия в открытом доступе: <http://bulpolit.enu.kz> Периодичность: 4 раза в год. Тираж: 20 экземпляров

Адрес типографии: 010008, Казахстан, г. Астана, ул. Кажымукана, 13/1, тел.: +7(7172)709-500 (вн.31-410)

© Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева

Ж.С. Қыдыров
Қ.Ғ. Даркенов
А.М. Джанысова

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан
(E-mail: zhenis.kydyrov@gmail.com, k_darkenov@mail.ru, aidanajj996@gmail.com)

Классикалық геосаясат негіздері: германдық мектептің эволюциясы

Аннотация. Зерттеу тақырыбының өзектілігі классикалық геосаясат негіздерін зерттеудің маңыздылығымен сипатталады. Мақалада авторлар геосаясаттың мәні мен оның маңыздылығын ашады. Мақаланың негізгі мақсаты-геосаясаттың ғылым ретінде теориялық негізін құрайтын негізгі теориялар мен көзқарастар қарастыру. Мемлекет алып жатқан аумақ, оның мөлшері, құрамы және конфигурациясы басты геосаяси фактор болып табылады. Осылайша, геосаясат теориялық тұрғыдан алғанда, ең алдымен мемлекеттің аумақтық мүдделері туралы ғылым. Соңғы оқиғалар контекстінде халықтардың геосаяси мүдделері демократиялық және өркениетті жолмен, бейбіт қатар өмір сүру және мемлекеттік құрылым мен мемлекеттік одақтардың жаңа нысандары негізінде достастықта бірігу арқылы жүзеге асырылуы керек. Бастапқыда геосаясат ғылым ретінде сыртқы экономикалық және саяси қызмет арқылы кеңістіктік жағдайдың қолайсыз сәттерін бейтараптандыру және өтеу мүмкіндігі туралы идеялар арқылы қалыптасты. Басқа мемлекеттерге қарсы әскери агрессияны теориялық негіздеу әрекеттері болды, мысалы, мұндай кезең Германияда болды және ол бірінші дүниежүзілік соғыстың басталуымен сипатталды. Бұл факт геосаясатқа теріс көзқарасты анықтады. Бүгінгі таңда көптеген сарапшылар геосаясат саясаттың негізін қалаушы екендігімен келіседі, бұл тарихи тұрғыдан алғашқы қоғамдағы адамдардың үлкен ұйымдасқан топтары өздерінің орналасқан жерін, іс-әрекеттері мен басқа қарабайыр әлеуметтік қауымдастықтармен қарым-қатынасын анықтаған кезде расталады. Бұл мақаладағы авторлар классикалық геосаясаттың негіздерін, терминнің мағынасын қарастырады және батыс ғалымдарының көзқарастарының эволюциясын зерттейді. Мақсатқа жету үшін авторлар әдістерді қолданады және батыс зерттеушілерінің әртүрлі еңбектерін талдайды.

Түйін сөздер: Геосаясат, мемлекет, сыртқы шекаралар, отарлау, жаңа кеңістік, аумақ, өркениет, стратегиялық жағдай, теңіз.

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6887/2023-142-1-174-180>

Түсті: 10.08.2022 / Жариялауға қабылданды: 11.01.2023

Кіріспе

«Геосаясат» сөзі белгілі бір теорияны, ғылымды және саяси шындықты – географиялық және кеңірек табиғи

факторларға байланысты мемлекеттің нақты саясатын түсінуге болады.

«Геосаясат» термині грек тілінен шыққан, гео-жер, ел және politike – мемлекетті басқару өнері. Швед географы Рудольф Челлен XX

ғасырдың басында (Бірінші дүниежүзілік соғыс жылдарында) мемлекетті өзінің тіршілік ету ортасы мен қызметін кеңейтуге тырысатын ерекше организм ретінде сипаттау үшін енгізді.

Классикалық геосаясаттың негізін қалаушыдары неміс географы Ф.Ратцель (1844-1904) және швед мемлекет қайраткері және географы Р. Челлен (1864-1922) үшін геосаясат – бұл ғарышта енгізілген географиялық организм ретіндегі мемлекет туралы ілім. Олар үшін мемлекет – бұл кеңістікте дамып келе жатқан және «шекаралардың қол сұғылмайтындығы» принципін мойындамайтын тірі, күрделі организм.

Мемлекет тірі жан сияқты туады, өседі, өледі. Сонымен қатар, мемлекеттің дамуы объективті түрде ел ішінде жер жетіспейтін және сырттан, яғни сыртқы отарлауға бет алған халық санының өсуімен байланысты. Ал халық сатып алған «жаңа кеңістік» мемлекеттік сезім жаңа күштерді тартатын қайнар көз болып табылады. Әр мемлекеттің ыдырауы оның үлкен кеңістіктен бас тартуымен жүреді.

Зерттеу әдістемесі

Бұл жұмыста ғылыми зерттеудің келесі әдістері қолданылды: теориялық, эмпирикалық және салыстырмалы-тарихи. Теориялық әдіс арқылы классикалық геосаясаттың негізгі өкілдері ашылды. Бұл әдіспен классиктердің шығармалары, арнайы еңбектер, мерзімді басылымдар және т.б. қолданылды. Эмпирикалық әдіс геосаясатты түсінудің нақты тарихи фактілері мен тәсілдерін зерттеуге және салыстыруға мүмкіндік берді. Салыстырмалы тарихи әдіс ғалымдардың геосаясатты түсінуге деген көзқарастарын салыстырумен сипатталады.

Талқылау

Классикалық геосаясаттың негізін Ф.Ратцель, Р. Челлен, А. Т. Мэхен, Х. Макингер, К. Хаусхофер, П. Видал де ла Бланш, А. Деманжон және т. Б. Батыс ғалымдары салды. Осы зерттеуде авторлар Ф. Ратцель, Р. Челлен

және К. Шмидттің теориялары мен тәсілдерін зерттейді.

Ратцельдің пікірінше, мемлекет, егер ол «шынайы» ұлы держава болғысы келсе, өзінің кеңістіктік негізі ретінде шамамен 5 миллион шаршы метр аумаққа ие болуы керек. Егер мемлекеттің аумақтық кеңістігін кеңейтудің категориялық императивіне бағынатын тірі организм болса, онда Ф.Ратцель мен Р. Челлен үшін мемлекеттің кеңеюі, оның ішінде соғыс өте табиғи болды.

Ф. Ратцель Мемлекеттің кеңістіктік өсу заңдары» (1896) еңбегінде мемлекеттердің кеңістіктік өсуінің жеті негізгі заңын тұжырымдады, олардың көпшілігі осы уақытқа дейін өзінің маңыздылығын жоғалтқан жоқ:

1. Кеңістік ұлт мәдениетінің өсуімен бірге өсіп келеді.

2. Мемлекеттің өсуі идеялардың, сауданың одан әрі дамуын, яғни қоғам өмірінің барлық салаларында белсенділіктің артуын болжайды.

3. Мемлекеттің өсуі шағын мемлекеттердің қосылуы мен жұтылуы арқылы жүзеге асырылады.

4. Шекара-бұл мемлекеттің перифериялық органы, онда оның өсуі, күші немесе әлсіздігі және мемлекет ағзасындағы барлық өзгерістер көрінеді. Қуатты мемлекет – өзінің шекаралық аймақтары мен өзегінің арасында тығыз байланысты сақтай алатын мемлекет. Бұл өзара әрекеттестіктің кез-келген тенденциясы мемлекетті сөзсіз әлсіретеді және орталықтан тәуелсіздік жариялай алатын немесе басқа мемлекетке қосыла алатын шекара аймағының жоғалуына әкеледі.

5. Өзінің өсуінде мемлекет физика-географиялық ортаның ең құнды элементтерін алуға тырысады; жағалау сызықтары, өзен арналары, жазықтар, табиғи ресурстарға бай аудандар.

6. Аумақтық өсудің алғашқы серпіні жоғары өркениеттерден тыс қарабайыр мемлекеттерге келеді.

7. Аумақтарды біріктірудің жалпы тенденциясы, тармақталу, мемлекеттен

мемлекетке ауысады және күш алады. Мемлекеттер өздерінің кеңістіктік кеңеюінде табиғи жабық конфигурацияларға ұмтылады. Табиғи шекараларға өсуге деген ұмтылыс континенттердің шекараларында қанағаттандырылуы мүмкін.

Ратцель алғашқылардың бірі болып теңіздің геосаяси маңыздылығын атап өтті. Ратцель өзінің «Теңіз, халықтардың күшінің қайнар көзі» (1900) кітабында планетарлық кеңею ауқымы қуатты державадан әскери-теңіз күштерін дамытуды талап ететінін атап өтті. Ол Тынық мұхитын «болашақ мұхиты» деп атады, ол тиімді стратегиялық жағдайға, ерекше ресурстарға және үлкен өлшемдерге ие. Тынық мұхиты аймағында Ратцель әлемнің бес жетекші державасының: Англия, АҚШ, Ресей, Қытай және Жапонияның қақтығысын болжап, бұл қақтығыста кеңістіктік континенталды державалардың геосаяси ресурс ретінде жеткілікті кеңістігі жоқ теңіз державаларына қарағанда артықшылығы бар екенін атап өтті.

Р. Челлен мемлекеттің күші табиғи-географиялық қасиеттер, ең алдымен аумақ, сондай-ақ шаруашылық, халық және мемлекеттік басқару нысаны сияқты факторлардың қосындысына байланысты деп мәлімдеді. Бірақ ол шаруашылық ретінде көмегімен әлемде үстем позицияға ие бола алатын экономикалық күшке, бәсекеге қабілеттілікке қол жеткізуді емес, азық-түлік пен табиғи ресурстарға қатысты автаркия, өзін-өзі қамтамасыз ету және тәуелсіздікке қол жеткізуді қарастырды. Халықты мемлекет күшінің факторы деп санай отырып, Челлен, классикалық геосаясаттың барлық өкілдері сияқты, тек халықтың санын қолдау туралы айтты. Мемлекеттік басқару формасына келетін болсақ, Челлен оны Конституциялық және әкімшілік құрылыммен анықтады. Бірақ сонымен бірге ол мемлекеттің күші заңға қарағанда оның өмір сүруінің маңызды факторы деп тұжырымдады, өйткені заңның өзі тек күштен қолдау алады. Ол мемлекет өз азаматтарының әл – ауқатын жақсарту мақсаттарына қызмет ететін ұйым емес, мақсат деп санайды.

Челленнің пікірінше, мемлекеттің геосаяси қуатына, үш кеңістік фактор ықпал ете алады: кеңею, аумақтық беріктік, қозғалыс еркіндігі. Әрбір мемлекеттің осы факторлармен өз арақатынасы бар. Осылайша, Ресей үлкен аумаққа (кеңейтті), аумақтық тұтастыққа ие болды, бірақ қозғалыс еркіндігі жоқ, өйткені оның теңіздерге қол жетімділігі шектеулі. Ұлыбритания мұхиттағы жағдайына, қуатты флотына және мұхит жолдарындағы үстемдігіне байланысты қозғалыс еркіндігіне ие болды; орасан зор экспансия, оның шетелдегі үстемдіктері мен колонияларының арқасында, бірақ Британ империясының әлсіздігі оның аумақтық беріктік еместігі болды. Жапонияның ең үлкен Тынық мұхит аймағында аумақтық беріктігі мен қозғалыс еркіндігі болды, бірақ аумақтың жеткілікті көлемі болмады. Америка Құрама Штаттары геосаясат үшін үш фактордың ең қолайлы арақатынасына ие болды: кеңейтілген кеңістік, қозғалыс еркіндігі және аумақтық беріктік.

Ратцель мен Челлен бірінші болып маңызды геосаяси концепцияны – «әлемдік держава» концепциясын тұжырымдады. Сонымен, Ратцель үлкен елдер өздерінің дамуында географиялық экспансияны барынша арттыруға, бірте-бірте планетарлық деңгейге жетуге ұмтылатынын атап өтті. Яғни, бірте-бірте әлемдік державаларға айналды. Ратцель құрлықтық «әлемдік державаның» болашақтағы тағдырын Германия деп болжаған болатын.

Ратцелдің бұл идеясын Челлен өзінің «Ұлы державалар» (1910) кітабында аяқтады. Ол геосаясаттың негізгі субъектісі – ұлы державалар, олар шағын елдерді өзіне бағындырып, оларды ірі географиялық және экономикалық кешендерге біріктіреді деп есептеді. Ол XVIII-XIX ғасырларда осы тектес жекелеген кешендердің, атап айтқанда, АҚШ-та, Британ империясында, Ресей империясында дамығанын, ал Ресей екі үлкен мәдени әлемнің – Батыс Еуропа мен Шығыс Азияның тоғысқан сферасы ретінде «планеталық көрменің орталық фигурасы» деп атады. Осыған байланысты ол басқа елдерге қарағанда, тіпті АҚШ-қа қарағанда

мемлекетаралық қатынастарда делдал рөліне қолайлы деп есептеді. Челленнің пікірінше, XX ғасырдың басында, Германияның қамқорлығымен үлкен еуропалық «кешен» қалыптасуы керек, өйткені неміс кеңістігі осы тік динамизмге ие және қалған еуропалық елдерді өзінің айналасында құрылымдай алады. Өздеріңіз білетіндей, Ратцель мен Челленнің Германия туралы Еуропа елдерін біріктіретін «континенталды мемлекет» ретіндегі идеясын Үшінші Рейх басшылары «керемет түрде қайта жаңғыртты».

Классикалық геосаяси көзқарастарға біршама жақын неміс мемлекет және саясаттанушы Карл Шмитт (1887-1985) геосаяси идеялары. Шмитт сипаттаған дүниенің геосаяси картинасы шиеленіскен өркениеттік дуализм, екі үлкен кеңістіктің – Шығыс пен Батыстың қарама-қайшылығы болып табылады. «Шығыс пен Батыстың қарама-қайшылығы, - дейді Шмитт, - бүгінде айқын көрініп тұрған әр түрлі қарама-қайшылықтарды қамтиды: экономикалық мүдделер, билеуші элитаның сапалық айырмашылығы және іргелі интеллектуалдық көзқарастардың сәйкес келмеуі. Осы қарама-қайшылықтардың барлығы бірін-бірі нығайта отырып, өсіп келеді. Дегенмен, экономикалық, әлеуметтік және рухани шиеленістердің байланысы адамзат тарихындағы барлық ұлы соғыстарда көрініс тапты. Қазіргі антагонизмнің ерекшелігі – бұл шиеленіс жаһандық сипат алып, бүкіл планетаны қамтыды». Ол бұл шиеленіс қарама-қайшылыққа негізделген геосаяси астарларды Теңіз бен Құрлық текетіресінен – талассократиялық және теллуократиялық кеңістіктерден көреді. Шмитт үшін Шығыс – үлкен жер: Ресей, Қытай, Үндістан. Оның Батыс деп атайтын жері – дүниежүзілік мұхиттардың бірі, Атлант және Тынық мұхиттары орналасқан жарты шар.

Шмитттің тарих, құқық және геосаясат теориясының іргелі категориясы «номос» болып табылады. Бұл грек термині кеңістік мағынасында «алынған, пішінделген, реттелген, ұйымдастырылған нәрсе» дегенді білдіреді. Геосаясатта Шмитт Жердегі

«Номос» пен Теңіздегі «Номосты» ажыратып, оларға қарама-қарсы қоя отырып, олардың өркениеттік және мәдени күш өрісі мүлде басқаша құрылымдалғанын дәлелдейді: мәдениеттің өзі Құрлықпен, ал өркениет Теңізбен көбірек байланысты. Теңізге қарай теңіз дүниетанымы техноморфты, ал жер үсті – социоморфты. Шмитт Жердегі «номосты» «дәстүрлі қоғаммен» байланыстырады: қозғалыссыздық пен тұрақтылықты көрсететін қатаң және тұрақты моральдық-құқықтық форма. Теңіз Номосы – дәстүрлі қоғамға қарсы шындық. Ол үлкен белсенділікпен, қозғалыспен, өзгерістермен сипатталады. Теңіздің «Номосы» сананың жаһандық өзгеруін, әлеуметтік, құқықтық және этикалық нормалардың өзгеруін, технологиялық прогресті, жаңа өркениеттің пайда болуын талап етеді.

Теңіздің «номостарының» прогрессивті динамикасының себебі Шмитт теңіздің ежелгі діни қасіретін жеңу үшін адамзаттың маңызды күш-жігерін қарастырды. Мұны еңсеру үшін жасалған техникалық күш-жігер басқа техникалық күштерден айтарлықтай ерекшеленеді деген болатын. Неміс саясаттанушысы техникалық прогресті абсолютизациялау, кез келген прогресті тек техникалық прогреспен сәйкестендіру, бір сөзбен айтқанда, «босатылған техникалық серпін» деген сөздің мағынасы тек теңіз өмірінің негізінде туындап, дами алатынына сенімді болды. Ол технологиялық прогреске сөзсіз сенуді теңіздегі тіршілікке көшудің аяқталғанының белгісі деп санады.

Шмитт Үйді – құрлық болмысының негізгі символы, Теңіздікі кеме – адамдардың теңіз тіршілігінің негізгі символы деп атады. Үй – тыныштық, кеме – қозғалыс. «Кеме де, Үй де техникалық құралдардың көмегімен жасалған, бірақ олардың айырмашылығы кеме адамның табиғатқа толық үстемдік етуіне негізделген абсолютті жасанды, техникалық көлік болып табылады. Кеменің ортасы басқа, көкжиегі де басқа. Сонымен қатар, кемеді тұратын адамдар бір-бірімен және қоршаған ортамен мүлдем басқа қарым-қатынаста. Мұхитты

игергенде ғана кеме Үйдің нағыз антигезасына айналады.

Әлемдік үстемдік үшін планеталық шайқас жүргізіп жатқан екі «ұлы кеңістікке» - таласократиялық және теллуократтыққа қосымша, Шмитт эмансипацияланған технологияның арқасында пайда болған жаңа деструктивті элементке – әуе кеңістігіне, адам үстемдігінің күш өрісі ретінде және қызметі, тіпті теңіз этикалық тұрғыдан – құқықтық құрылымдау үшін қолайлы. Осы орайда онда тарихтың өзекті сыны неде, жаңа қауіп қандай? Деген сұрақ туындайды.

Азат етілген технология жолымен одан әрі ілгерілеген елдерде және ғарыштың жаңа шексіз кеңістігіне серпіліс жасау және Жерді ғарыш кемесіне айналдыру туралы кең таралған пікірге қарамастан, Шмитт босатылған технологияны жетік меңгерді деп жауап береді. Ғарышқа шығу жаңа тарихи сынақ емес, Американың, жердің жаңа континенттері мен мұхиттарының ашылуы кең ауқымды қайталанатын, өйткені азат етілген технология адамдарға жаңа кеңістіктер ашқаннан гөрі оларды шектейді. «Алғаш рет босатылған технологияны құлдыққа айналдырған адам, оның көмегімен Айға немесе Марсқа қонуға тырысқанға қарағанда, қазіргі сынаққа тезірек төтеп береді. Босатылған технологияны қолға алу – жаңа Геракл үшін ерлік. Осы саладан мен жаңа сынды, қазіргі заманның сын-тегеурінін естимін», - осылайша, адамның өзі жасаған, бірақ ол енді толықтай басқара алмайтын заманауи технологиямен күрделі қарым-қатынасына тоқталып, Шмитт қазіргі заманғы маңызды геосаяси қауіпті атап өтті. Жаһандық мәселе бола отырып, технологияларға үйрету Батыс пен Шығыстың бірлескен күш-жігерінің арқасында ғана мүмкін болады және бұл Шмитттің идеяларына қайшы, олардың қарама-қайшылыққа емес, барған сайын жақындасуына ықпал етуі керек.

Қорытынды

Екіншідүниежүзіліксоғысбасталғанғадейін болғанның бәрі классикалық геосаясаттың негіздеріне жатады және жоғарыда аталған ғалымдардың ойлары мен еңбектері өте өзекті және сұранысқа ие болғанын айта кету керек. Бұл ғалымдарды тарихи сынға қарсы тұра білген елеулі теориялық еңбектері үшін классиктердің қатарына қосамыз.

Біріншіден, олар мемлекет пен егемендіктің қауіпсіздігін, мемлекеттің гүлденуін, оның қуатын, әлемдегі ықпалын не анықтайды деген сұрақты қойып, жаңа ғылыми білім саласын құрды.

Екіншіден, олар мемлекеттерге өздерінің геосаяси кодтарын қалыптастыруға көп жағынан көмектескен дүниедегі мемлекеттің билігін қамтамасыз ететін факторлар мен әдістерді талдауға назар аударды.

Үшіншіден, олар «кеңістік», «үлкен кеңістіктер» сияқты негізгі категориялармен әрекет ете отырып, саяси оқиғалардың мәнін түсіндірудің кеңістіктік тәсілін құрудың бастамашылары болды.

Төртіншіден, классикалық геосаясат өкілдері геосаясат категорияларын ғылыми айналымға енгізді, олардың көпшілігін ғалымдар әлі күнге дейін әлемнің геосаяси бейнесін зерттеуде пайдаланады: «геосаясат», «кеңістік», «үлкен кеңістіктер», «географиялық жағдай», «ұлы державалар», «мемлекеттің планеталық мәртебесі» т.б.

Бесіншіден, мемлекет бақылайтын аумақтық кеңістікті оның күші мен қуатының негізгі факторы ретінде қарастыра отырып, мемлекеттің қарқынды аумақтық өсімге ұмтылуы, өмір сүру кеңістігін кеңейту қажеттілігін негіздей отырып, классикалық геосаясаттың кейбір өкілдері (Ратцель, Челлен) әскери экспансия геосаяси билікке жетудің табиғи жолы ретінде мойындады.

Әдебиеттер тізімі

1. Лебедева Т.П. Геополитика / Т.П. Лебедева. – Москва, 2007. – 220 с.
2. Дугин А.Г. Основы геополитики / А.Г. Дугин. – Москва, 1997. – С. 36-37.

3. Тихонравов Ю.В. Геополитика: Учебное пособие / Ю.В. Тихонравов. – Москва, 2000. – 269 с.
4. Колосов В. А., Мироненко Н. С. Геополитика и политическая география: Учебник для вузов / В.А. Колосов, Н.С. Мироненко. – Москва, 2001. – 479 с.
5. Василенко И. А. Геополитика современного мира : учебное пособие для бакалавров / И. А. Василенко. – Москва, 2011. – 395 с.

Ж.С. Кыдыров, К.Ф. Даркенов, А.М. Джанысова

Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан

Основы классической геополитики: эволюция германской школы

Аннотация. Актуальность темы исследования, охарактеризована значимостью изучения основ классической геополитики. В статье авторы раскрывают сущность геополитики и ее значение. Основная цель статьи это рассмотреть основные теории, подходы и школы, которые на сегодняшний день составляют теоретическую основу геополитики как науки. Территория, которую занимает государство ее размер, состав и конфигурация является главным геополитическим фактором. Тем самым геополитика в теоретическом плане – это прежде всего наука о территориальных интересах государства. В контексте последних событий геополитические интересы народов необходимо осуществлять демократическим и цивилизованным путем, посредством мирного сосуществования и объединения в содружества на основе новых форм государственного устройства и государственных союзов. Изначально, геополитика как наука, формировалась сквозь идеи о возможности нейтрализации и компенсации невыгодных моментов пространственного положения за счет внешнеэкономической и политической деятельности. Были попытки теоретического обоснования военной агрессии в отношении других государств, так, например такой период был в Германии, и он характеризовался с началом Первой мировой войны. Этот факт и определил негативное отношение к геополитике. Многие эксперты сегодня, сходятся во мнении, что геополитика является прародительницей политики, это подтверждается исторически, когда большие организованные группы людей в первобытном обществе определяли свое местоположение, свои действия и отношения с другими первобытными социальными общностями. Авторы в данной статье, рассматривают основы классической геополитики, значение термина и исследуют эволюцию взглядов западных ученых. Для достижения цели авторы используют методы, и анализируют различные труды западных исследователей.

Ключевые слова. Геополитика, государство, внешние границы, колонизация, новое пространство, территория, цивилизация, стратегическое положение, море.

Zh.S. Kydyrov, K.G. Darkenov, A.M. Janyssova

L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan

Foundations of classical geopolitics: evolution of the German school

Abstract. The relevance of the research topic is characterized by the importance of studying the foundations of classical geopolitics. In the article, the authors reveal the meaning of geopolitics and its importance. The main goal of the article is to consider the main theories and views that form the theoretical basis of geopolitics as a science. The territory occupied by the state, its size, composition, and configuration is the main geopolitical factor. Thus, geopolitics, from a theoretical point of view, is primarily a science of the territorial interests of the state. In the context of recent events, the geopolitical interests of peoples must be realized in a democratic and civilized way, through peaceful coexistence and unity in the commonwealth on the basis of new forms of state structure and state unions. Initially, geopolitics as a science was formed by ideas about the possibility of neutralizing and compensating for the unfavorable moments of the spatial situation through external economic and political activity. There were attempts to theoretically justify military aggression against other states, for example, such a period occurred in Germany, and it was characterized by the beginning of the First World War. This fact determined a negative attitude toward geopolitics. Today, many experts agree that geopolitics is the foundation of politics, historically confirmed when large organized groups of people in primitive societies

determined their location, activities, and relationships with other primitive social communities. In this article, the authors review the foundations of classical geopolitics, and the meaning of the term, and explore the evolution of the views of Western scholars. To achieve this goal, the authors use methods and analyze various works of Western researchers.

Keywords. Geopolitics, state, external borders, colonization, new space, territory, civilization, strategic situation, sea.

References

1. Lebedeva T.P. Geopolitika [Geopolitics] (Moscow, 2007, -220 p.), [in Russian].
2. Dugin A.G. Osnovy geopolitiki [Fundamentals of geopolitics] (Moscow, 1997, 36-37 p.), [in Russian].
3. Tikhonravov YU.V. Geopolitika: Uchebnoye posobiye [Geopolitics: study guide] (Moscow, 2000, 269 p.), [in Russian].
4. Kolosov V. A., Mironenko N. S. Geopolitika i politicheskaya geografiya: Uchebnik dlya vuzov [Geopolitics and Political Geography: Textbook for Universities] (Moscow, 2001, 479 p.), [in Russian].
5. Vasilenko I. A. Geopolitika sovremennogo mira : uchebnoye posobiye dlya bakalavrov [Geopolitics of the Modern World: Textbook for Bachelors] (Moscow, 2011, 395 p.), [in Russian].

Авторлар туралы мәлімет:

Кыдыров Женис Серикбаевич – Аймақтану кафедрасының докторанты. Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан.

Даркенов Құрманғали Ғазезович – Аймақтану кафедрасының профессоры. Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан.

Джаньсова Айдана Макулбековна – Аймақтану кафедрасының магистранты. Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан.

Kydyrov Zhenis Serikbayevich – Ph.D. student, Department of Regional Studies, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan.

Darkenov Kurmangali Gazezovich – Professor, Department of Regional Studies, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan.

Janyssova Aidana Makulbekovna – Master student, Department of Regional Studies, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan.